ԽԱՂԼԱՑԱՎԻ (ԴԻՎԱՀԱՐՈՒԹՅԱՆ) «ԲՈՒԺՈՒՄԸ» ՊԱՐՈՎ

ԺԱՆՆԱ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Գորիսի, Սիսիանի, Ղափանի, Մեղրիի և Լեռնային Ղարաբաղի հայերին հայտնի է խաղլացավ կոչվող մի հիվանդություն, որի բուժման միակ միջոցը եղել է պարը։ Հիվանդությունը համարվել է «դիվահարություն»[1] և հայ իրականության մեջ ընդունվել ու գիտակցվել է որպես ոգեպաշտություն՝ անիմիստական հասկացողությունների մնացորդներ, ավելի ուշ՝ վերապրուկներ։

Հայերի[2] և շատ ժողովուրդների մեջ հիվանդություններ հարուցող ոգիների գոյության տեսությունը[3] հավատալիքներում կարևոր և հաստատուն տեղ է ունեցել։ Անսահմանափակ թվով ոգիների ընդունումը, դրանցով բռնվածությունը՝ դիվահարությունը, ժողովրդական փիլիսոփայության մեջ պարզություն բերող մի տեսություն է, որը բացատրել է, մի կողմից, հիվանդությունների կատարած ավերածությունները, մյուս կողմից՝ բնության մեջ գոյություն ունեցող բազմաթիվ անհասկանալի երևույթներ։ Մարդու մարմինը որպես ոգիների բնակատեղ հայտնագործմամբ[4] ոգեպաշտությունը հասել է իր գագաթնակետին, նոր ճանապարհներ են բացվել նաև հիվանդություններ հարուցող ոգիների առջև։ Մարդը սկսել է այնպես հավատալ իր իսկ ստեղծած ոգուն, որ նրան տվել է անուն, անհատականություն, արտաքին կերպարանք, և ենթարկվել նրա կամքին[5]։ Նրանց անունից գուշակություններ է արել, ցանկություններ հայտնել և այդ ամենը վերածվել է թատերականացված գործողությունների։ Մինչև հիմա էլ Ցեյլոնում Ցակու Նատանավա կոչվող ծիսական արարողության ժամանակ երթի գլխավոր մասնակիցներից մեկը տասնութ հիվանդության դիմանկարը կրող դերակատարն է, որը պարելու և ներկայացնելու հատուկ պարտականություններ ունի[6]։

Հնագույն ժամանակներից բազմաթիվ տեղեկություններ կան հիվանդություններ հարուցող ոգիների, նրանցով բռնվածության, այսինքն՝ դիվահարության մասին։ Առաջին տեղեկությունները պատկանում են ասորա-բաբելական նշանագրերին։ Հոմերոսը վկայում է, որ Հին Հունաստանում գոյու-

---

1 Մ. Արեղյան, Երկեր, Ա, Երևան, 1966, էջ 29։ Մ. Աբեղյանը հիվանդությունն անվանում է հանդեպք, քաջքակալ, քաջքակոխ, որոնք, ըստ էության, համապատասխանում են դիվահարության բովանդակությանը։ Հայտնի են նաև այսահարություն, չարոց, ընկնավորություն տերմինները (Ամատունի, Բառ ու բան, Վաղարշապատ, 1912, էջ 540)։

2 Մ. Արեղյան, նշվ. աշխ., էջ 29։

3 Э. Тейлор, Первобытная культура, М., 1939, с. 352.

4 Л. Я. Штернберг, Первобытная религия, Л., 1936, с. 233—234.

5 Э. Тейлор, նշվ. աշխ., էջ 353։

6 А. Д. Авдеев, Происхождение театра, М.—Л., 1959, с. 146. Հայերը ևս հիվանդություններ հարուցող ոգիներին պատկերացրել են որպես երաժշտության, երգ ու պարի մեծ սիրահարներ (Մ. Արեղյան, նշվ. աշխ., էջ 155)։

թյուն են ունեցել դիվահարությունից առաջացած հիվանդություններ, որոնք ընդհանուր անունով կոչվել են էպիլեպսիա: Սոկրատեսը դևերի ժխտումը հենց դիտել է իբրև դիվահարություն, իսկ հռոմեացիք խելագարներին համարել են «ոգիներով լցվածներ»[7]:

Քրիստոնեության ընդունման վաղ շրջանում դիվահարության գաղափարն ավելի է խորացել[8]: Հոգևոր հնադույն գրքերում դիվահարների մասին բազմաթիվ տեղեկություններ կան, որոնց համաձայն նրանք պետք է արժանանային հատուկ վերաբերմունքի և եկեղեցական հսկողության: Հիվանդությունը համարվել է սուրբ կամ հրաշալի[9]: Քրիստոնեության տարածման հետ հոգեկան հիվանդությունները որպես դիվահարություն հիմնավորապես ընդունվել ու տարածվել են Եվրոպայում[10]: Հոգևոր գրքերում և Աստվածաշնչում հաճախ կարելի է հանդիպել չարքերով ու քաջքերով բռնվածների բուժման նկարագրության և նկարների (տե՛ս նկարը): Արևելքում այն կարծիքն էր

Դիվահարության բուժումը պարով (Մատենադարան, ձեռ. № 7651, էջ 84բ):

տիրում, որ այդպիսի հիվանդներին պետք է սիրաշահել ու հարգել[11], որովհետև նրանց մեջ դևեր են նստած[12]: Հնդկաստանում[13], Ցեյլոնում, Մալայան

---

7 Э. Тейлор, նշվ. աշխ., էջ 359:
8 Նույն տեղում, էջ 359—360:
9 Լ. Ա. Հովհաննիսյան, Կրոնը և բժշկությունը, Երևան, 1954, էջ 22:
10 В. М. Банщиков, Т. А. Незорова, Психиатрия, М., 1969, с. 9.
11 Նույն տեղում:
12 Э. Тейлор, նշվ. աշխ., էջ 355—356:
13 Նույն տեղում:

կղզիներում[14], Նոր Զելանդիայում[15], Աֆրիկայում, Ավստրալիայում և Ամերիկայում[16] վաղուց ընդունվել է դիվահարության տեսությունը։ Դիվահարությունը բուժելու ամենաուժեղ միջոցներից մեկը ժողովուրդը համարել է պարը։ Գաղափարն առաջացել է այն մտածողությունից, թե պարել ոգու կերպարանքով՝ նշանակում է նրան ենթարկել իր ազդեցությանը[17]։

Եվրոպայի պատմությանը հայտնի են դիվահարությունը պարով բուժելու բազմաթիվ փաստեր. առաջինը վերաբերում է 1237 թ.։ 1374—1410 թվականների Եվրոպայում մոլեգնող ժանտախտի ժամանակները հայտնի են որպես խելագար պարերի համաճարակի շրջան[18]։ Ժանտախտից փրկված մարդկանց ներվային համակարգի խախտման պատճառով հիստերիայի և էպիլեպսիկ հիվանդությունների մեծ ալիք էր բռնկվել, որի վերացմանը ինչ որ չափով կարող էին օգնել հուզական ուժեղ ցնցումները։ Այդպիսի ցնցումներ առաջացնում էին խելահեղ պարերը։ Այդ էր պատճառը, որ միջնադարում հիստերիկները, էպիլեպսիկները, դիվահարվածները մեծ ամբոխով, փրփուրը բերաններին, աչքերն արնակալած, երաժիշտների ուղեկցությամբ, խելագար պարով անցնում էին քաղաքից քաղաք, թավալվում գետնին, պահանջում իրենց ծեծել շղթաներով, զարկվում էին պատերին մինչև ուժասպառ լինելը[19]։ Նմանօրինակ մի համատարած դեպք գրանցվել է նաև Շվեյցարիայում 1861 թ.։ XIV դ. սկսած Եվրոպայում տարածված այս հիվանդությունը ստացել է «պարացվածություն» կամ «պարային խելագարություն» անունը։ Իտալիայում այն կոչվել է «մորմացավ»[20]։ Մինչև օրս էլ շատ երկրներում հայտնի է պարով բուժումը (էկզորցիզմը)[21]։

Պարով, երաժշտությամբ և նման միջոցներով դիվահարության դարմանումը գտնվել է քրմերի, ավելի ուշ հոգևոր դասի հատուկ ներկայացուցիչների իշխանության տակ։ Նրանք եղել են ներվային ուժեղ համակարգի և հոգեկան կառուցվածքի տեր մարդիկ, որոնք, թմրեցնող դեղերի օգնությամբ գրգռվելով, «բանակցությունների ու փոխհարաբերությունների» մեջ են մտել հիվանդության դևերի հետ և խնդրելու, համոզելու, չար հմայության ու բանադրանքի օգնությամբ[22] «դուրս են քաշել» նրանց մարդկանց միջից[23]։ Ազգագրագետներից շատերի կարծիքով այդ անհատների հիմնական պարտավանությունը հենց դևերին ու չարքերին մարդկանց միջից հանելն էր[24], որը կատարվում էր բեմական արվեստի մեծ տաղանդով[25]։

---

14 Նույն տեղում, էջ 354։

15 С. А. Токарев, Религия в истории народов мира, М., 1963, с. 32.

16 Э. Тейлор, նշվ. աշխ., էջ 355—356։

17 А. Д. Авдеев, նշվ. աշխ., էջ 144։

18 С. Н. Худеков, История танцев, т. II, СПб., 1914, с. 58.

19 Նույն տեղում, էջ 68։

20 Նույն տեղում։

21 А. Вельская, Изгоняют злых духов («Литературная газета», 18. VI, 1975).

22 Այս միջոցը հայտնի է նաև հայերին (Ս. Հարությունյան, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, 1975, էջ 121)։

23 В. Т. Богораз-Тан, Чукчи, т. II, Л., с. 83, 121.

24 С. А. Ратнер—Штернберг, Музейные материалы по тлингитскому шаманству («Сборник Музея антропологии и этнографии», Л., 1927, с. 85).

25 В. Н. Харузина, Примитивные формы драматического искусства («Этнография», 1928, №1, с. 36—41, 486).

Դեռևս V դ. դիվահարություն հիվանդության մասին վկայել է Եղնիկ Կողբացին։ Միջնադարյան բժշկարաններում[26], եկեղեցական գրքերում ու համայիլներում[27] կան նկարներ ու վկայություններ դևերի, տարբեր անուններ կրող չար ու բարի ոգիների (շեղարք, ճիվաղք, շվոդք, ալք, թպղա, քաչք, շարք և այլն)։ Նրանց պատճառած վնասների ու կոնկրետ հիվանդությունների մասին։ Քիչ չեն նրանցից զանազան միջոցներով ազատվելու, պաշտպանվելու և բուժվելու առաջարկները։ XIII դ. Կիրակոս Գանձակեցին նկարագրում է դիվահարվածի պարով բուժումը ոմն Դավթի կողմից՝ Ամբերդի մոտերքում[28]։

Հայ ազգագրության մեջ ծիսական պարերը պահպանակներ են դարձել հարսանեկան և այլ արարողությունների ժամանակ[29], իսկ պարով ու երաժշտությամբ դիվահարությունը դարմանելու գաղափարը[30] հայ ժողովրդական մտածողությամբ հնուց համարվել է բնական ու կենցաղային երևույթ։ Ազգագրության[31] և գեղարվեստական[32] գրականության մեջ դիվահարությունը բնութագրվում է քըշկուտված, ցավաքյար, քըշքոտված, խաղլացավոտ, խըղլացավոտ տերմիններով։ Ըստ Ստ. Մալխասյանի, խաղլացավ նշանակում է պարելու, խաղալու ցավ՝ մի հիվանդություն, որով բռնվածը ուզում է անընդհատ պարել[33]։

Մեր իրականության մեջ, հատկապես Զանգեզուրում[34] ու Ղարաբաղում, խաղլացավի արմատներն այնքան խորն են եղել, որ պահպանվել են մինչև XX դ. առաջին կեսերը[35]։ Ըստ եղած տեղեկությունների, հիվանդությունը և նրա պարով բուժելու մտածողությունը նորոգվել ու տարածվել է հատկապես քառասնական թվականներին, Հայրենական պատերազմից առաջ, պատերազմի տարիներին և ետպատերազմյան ժամանակաշրջանում։ Հիմա էլ այդ շրջաններում պարել շատ սիրողներին կատակով անվանում են «խաղլա-

---

26 Ա. Ս. Կ ծ ո յ ա ն, Բժշկագիտությունը Հայաստանում XI—XIV դարերում, Երևան, 1968, էջ 396։ Մատենադարանի № 8382 ձեռագրի 69ր էջում նկարագրվում է ընկնավորի, ուխտավորի հիվանդության ընթացքը։

27 Մատենադարանում պահվող №№ 24, 36, 42, 58, 67, 79, 86, 116, 127, 262 և այլ համայիլներում։

28 Կ ի ր ա կ ո ս Գ ա ն ձ ա կ ե ց ի, Պատմություն հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մ ե լ ի ք-Օ հ ա ն ջ ա ն յ ա ն ի, Երևան, 1961, էջ 322, 324։

29 С р б у и Л и с и ц и а н, Старинные пляски и театральные представления армянского народа, т. I, Ереван, 1958, с. 130, Ժ. Կ. Խ ա չ ա տ ր յ ա ն, Ջավախքի հայ ժողովրդական պարերը («Նյութեր հայ ազգագրության և բանահյուսության», հ. 7, Երևան, 1975, էջ 47, 73), «Традиционные свадебные пляски армян» («Советская этнография». 1975, № 2, с. 87), Э. Х. П е т р о с я н, Ж. К. Х а ч а т р я н, Собирание произведений армянского танцевального фольклора («Советская этнография», 1965, № 1, с. 155).

30 Գ ա ր ե ղ Գ ա ս պ ա ր յ ա ն, Ժողովրդական բժշկությունը հայ բանահյուսության և դիցաբանության մեջ (ՀՍՍՀ ԳԱ «Լրաբեր», 1978, № 1, էջ 86)։

31 Տ. Ն ա վ ա ս ա ր դ յ ա ն, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, դիրք 7, Թիֆլիս, 1891, էջ 27։

32 Ա կ ս ե լ Բ ա կ ո ւ ն ց, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1976, էջ 107—112։

33 Ս տ. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն, Հայերեն բացատրական բառարան, Երևան, 1944, հ. II, էջ 232, խաղլացավ։

34 Ս տ. Լ ի ս ի ց յ ա ն, Զանգեզուրի հայերը, Երևան, 1969, էջ 289։

35 Նույն տեղում, էջ 288—289։

ցավոտ»[36] կամ «քըշկուտված»[37]։ Մարդկանց դիտողություն անելիս ասում են. «Ի՞նչ է, խաղլացավ ե՞ս ընկել»[38]։ Խաղլացավը համարվել է անպատվաբեր ու վիրավորական, որի պատճառով էլ հիվանդությունը գաղտնի է պահվել բարեկամներից ու ծանոթներից։

Խաղլացավի հարուցիչը համարվել է մի անանուն որդ, որը մարդու «մարմինն ընկնելով» անվերջ շարժվել է, մեկ մտել ծնկան մեջ, մեկ էլ բարձրացել դեպի վեր՝ «սրտի տակ»[39]։ Հիվանդը գանգատվել է մարմնի ցավերից, ոսկորների կոտրատվելուց[40]։ Խաղլացավոտը ծափ տալու, երգելու (բայաթի կանչելու), պարելու, լաց լինելու և ողբալու ցանկություն է ունեցել[41]։ Հիվանդությունն առաջացել է վախից, գիշերով ճանապարհ կամ մթնով ջրի գնալուց[42], մրսելուց, վշտից, հոգեկան ծանր ապրումներից ու ցնցումներից[43]։ Ոմանք խաղլացավը հեշտությամբ տարբերել են այլ հիվանդություններից, իսկ եթե դժվարացել են, ապա ստուգել են ավելի բացահայտ միջոցներով։ Նախ հետևել են՝ եթե երաժշտություն լսելիս հիվանդն ինքնակամ պարել է, ապա նրան համարել են խաղլացավոտ։ Բայց պատահել է, որ հիվանդը դարձել է մելանխոլիկ, ինքն իր հետ խոսել է, մարդկանցից խուսափել, էպիլեպսիայի նոպաներ ունեցել։ Այդպիսի դեպքերում որսացել են մի կաչաղակ և տաք վիճակում կապել հիվանդի թևին, եթե թևը սևացել է, ապա հիվանդությունը հաստատվել է[44]։ Խաղլացավը հիմնականում համարվել է կանանց հիվանդություն, բայց եղել են նաև տղամարդկանց ու երեխաների հիվանդանալու դեպքեր։ Դիվահարվածին բուժելու՝ պարեցնելու ընթացքում, տան դռան առաջ, շեմքի լայնությամբ մետաղյա օղակավոր հաստ շղթա են դցել, որպեսզի պատահաբար ներս մտնողը «չբռնվի» հեռացող չարքերով կամ դրսից ներս եկողի հիվանդությունները չփոխանցվեն մյուսներին[45]։ Շղթան հիվանդության և չար ոգիներին բռնելու ժողովրդա-

---

36 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության բաժնի արխիվ, պարարվեսաի ֆոնդ (այսուհետև՝ ՀԱԻԲԱ ՊՖ)։ Տե՛ս Սիսիանի շրջանի Ախլաթյան գյուղի բնակիչ՝ Թամո Գայուստի Խաչատրյանի վկայությունը։

37 ՀԱԻԲԱ ՊՖ, Մարդակերտի շրջան, Հաթերք գյուղից Մաշի Պետրոսյանի վկայությունը։

38 Նույն տեղում, տե՛ս Գորիսի շրջանի Վերիշեն գյուղի բնակիչ՝ Գուրգեն Օրդյանի վկայությունը։

39 Ակսել Բակունց, Երկեր, հ. 1, էջ 85, Գարուշ Գասպարյան, նշվ. հոդվ., էջ 86։

40 ՀԱԻԲԱ ՊՖ, Ղափանի շրջանի Արծվանիկ գյուղի բնակիչ Մանուշարյան Արևհատի և Գորիսի շրջանի Վերիշեն գյուղի զուռնաչի Գ. Օրդյանի վկայությունները։

41 Ս ա. Լ ի ս ի ց յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 289։

42 А. А. Одабашян, Народные верования армян («Кавказский этнографический сборник», т. IV, 1976, с. 117). Ժողովրդական հավատալիքների համաձայն ոգիներն ապրում են ջրերի հատակում, ափերին, տան անկյուններում, դռների ետևում և գոմերում։

43 ՀԱԻԲԱ ՊՖ, Մեղրիի շրջան, Լեհվազ գյուղից Հովսեփյան Պետրոսի վկայությամբ մարդիկ զգուշանում են, որ «կարողը քար չգցեն», թե չէ խաղլացավով կհիվանդանան։

44 Նույն տեղում, Գորիսի շրջանի Վերիշեն գյուղից Գուրգեն Օրդյանի և Մեղրիի շրջանի Ագարակ գյուղից Աղավելոց Համբարձումի պատմածները։

45 ՀԱԻԲԱ ՊՖ, Մեղրիի շրջանի Լեհվազ գյուղից Գոհար Ասլանի Գաբրիելյանի վկայությունը։ Մ. Ա ր ե զ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 37, 154, Ա մ ա տ ո ւ ն ի, նշվ. աշխ., էջ 540։ Մետաղն ու շղթան պահպանակ են համարվել շատ ժողովուրդների մոտ, իսկ դիվահարվածին ճիշտ նույն ձևով բուժելը ընդունված է եղել նաև ույգուրների, բաշկիրների ու չերքեզների մոտ, И. И. Лепехин, Продолжение записок путешествия по разным провинциям Рос-

կան մտածելակերպի արտահայտություն է, որը լայնորեն գործածվել է կենցաղում, ապա և ցանցի, շրջանագծերի, օղակների ու վանդակների ձևով տեղ գտել համայիլներում։

Դիվահարության բուժումը կատարել են աշնանը, ասելով, թե «ցուրտն ընկնելիս որդն սկսում է շարժվել»։ Տարեց կանայք, հիվանդի հարազատները հավաքվել են ու սկսել պատրաստությունները, մորթել են կով, եզ կամ մի քանի ոչխար, հաց թխել։ Ապա պատգամավոր են ուղարկել երաժիշտների, հատկապես զուռնաչիների[46] մոտ՝ խաղլացավի բուժման համար նվագելու առաջարկով։ Բոլորին չէ, որ հրավիրել են, և բոլորը չէ, որ համաձայնվել են գալ։ Եղել են հատուկ համբավավոր զուռնաչիներ, որոնց նվագը միայն կարող էր բուժիչ լինել։ Այդպիսի զուռնաչիները հազվադեպ են հրաժարվել, որովհետև դա համարվել է պատվավոր ու բարի գործ։ Սովորաբար հրավիրել են երաժիշտների առնվազն երկու խումբ, որպեսզի հոգնելիս փոխարինեն իրար։ Խաղլացավի բուժման համար նվագելը վճարովի չի եղել, բայց բարձր է գնահատվել (թանկարժեք նվերներ են տվել)։ Հրավիրել են նաև լարկան՝ ողբասաց կանանց, երկու կամ երեք լավ պարող, ուժեղ տղամարդ, հարևաններին ու մոտ ազգականներին։ Կահույքից ազատված տան դռներն ու օդանցքներն ամուր փակել են և զուռնաչին սկսել է դանդաղ ու տխուր պարեղանակներ նվագել։ Տան մի անկյունում անկողնու մեջ պառկած հիվանդն անհանգստացել է։ Լալկան կանայք սկսել են իրենց ողբը։ Պարող տղամարդիկ օգնել են հիվանդին վեր կենալու և պարելու։ Ըստ ականատես ասացողների, հիվանդն աստիճանաբար տրամադրվելով պարի՝ դանդաղ տեմպն արագացրել է, ռիթմը փոխել և անընդմեջ պարել։ Խաղլացավի բուժման հատուկ պարեր ու պարեղանակներ չեն եղել. պարը կազմվել է սովորական պարաքայլերի էլեմենտներից։ Պարելու ժամանակ հիվանդին թույլ չեն տվել ո՛չ թուչկոտել, ո՛չ էլ նստել[47] (չթմա զարկել)։ Եղել են պարեղանակներ, որոնց ռիթմը փոխելով, նվագել են խաղլացավի բուժման ժամանակ։ Խաղլացավի պարեղանակները տարբերվել են հարվածային գործիքների վրա զարկվող յուրահատուկ ռիթմով։

Խաղլացավի բուժման ժամանակ թե՛ նվագողները, թե՛ պարողները, թե՛ ողբացող կանայք ժամանակ առ ժամանակ հանգստացել են, իսկ հիվանդին թույլ չեն տվել հանգստանալու, որովհետև, ժողովրդի կարծիքով, հոգնեցնելով հիվանդին՝ հոգնեցրել են և հիվանդության հարուցիչին, որը բնակվել էր մարդու մեջ որպես կենդանի էակ[48]։ Միայն երբեմն (օրը երեք անգամից ոչ ավելի) կարճ ժամանակով պառկեցրել են և թեթև կերակրել։ Եթե հիվանդն ուժասպառ է եղել, ապա նրան պառկեցրել են կարպետի մեջ[49] և օրորել երաժշտության ռիթմով։ Եթե դա էլ չի օգնել, կիրառել են ավելի «ուժեղ» միջոցներ։ Նախ ստիպել են ավելի արագ և խելահեղ պարել, հետո՝ ուժասպառ

снйского государства в 1770 г., СПб., 1802, с. 73—76; Л. И. Нагаева, Башкирские народные танцы (автореферат кандидатской диссертации, М., 1977, էջ 78), «Մուսա լեռան ժողովրդական հեքիաթներ», Բեյրութ, 1973, էջ 682—683։

46 Ս տ. Լ ի ս ի ց յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 289։

47 ՀԱԻԲԱ ՊՖ, Ղափանի շրջանի Արծվանիկ գյուղից Սեդրակ Սահակյանի (զուռնաչի Բախշու հետ զարկող նաղարաչի) նյութերը։

48 Ս տ. Լ ի ս ի ց յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 289։

49 ՀԱԻԲԱ, Ս. Վարդանյանի նյութեր։

լիններիս, գցել են գետնին, խփել պատերին, երակներից, ջլերից, փափուկ մսերից քաշել, մատները, ոսկորները կոտրատել։ Զուռնաչիները զուռնան դրել են հիվանդի ականջներին, իսկ դհոլը դլխին և ամբողջ ուժով զարկել են ու փշել։ Միաժամանակ լալկան կանայք բարձրաձայն ողբացել են, դուացել, երևսները չանգռոտել[50]։ Բոլորը համոզված են եղել, որ ծեծում, շարշարում ու տանջում են ոչ թե հիվանդին, այլ նրա մեջ բուն դրած որդին՝ չար ոգիներին կամ դևերին։ Հնում, այս ամենի հետ միասին, օդանցքները փակած բնակարանում աթար են ծխեցրել՝ վրան դառնահոտ, կծու յուղեր լցնելով։ Նպատակն այն էր, որ հիվանդը շատ արցունք թափեր, փոշտար ու հազար, որպեսզի հիվանդությունը «թափվեր», դուրս գար։ Առողջանալու նախանշան համարվել է այն, որ հիվանդը սկսել է գանգատվել ձեռքերի, ոտքերի, գլխի ցավից և մրսելուց։ Բուժման արարողությունը տևել է երկուսից յոթ օր ու դիշեր. եթե հիվանդը չի առողջացել, ապա նույնը կրկնել են տարին մեկ անգամ։

Ամբողջ գործողության ընթացքում կարևոր է համարվել զուռնաչու, հիվանդին պարել օգնող տղամարդկանց ու ողբասաց կանանց դերը, որոնք, հավանաբար, հին քրմերի վերափոխված ժառանգներն են, որոնց ֆունկցիաները սահմանափակվել են արարողությունը ղեկավարելու, գործողությանը տոն տալու և օգնելու պարտականությունների մեջ։

Բժշկությանը հայտնի է, որ հոգեկան որոշ խանգարումներ ուժեղ ցնցումների արդյունք են, և երբեմն դրանք կարգավորվում են նոր, ավելի ուժեղ ցնցման միջոցով։ Տվյալ դեպքում երկար ու համառորեն պարելը կարող էր նոր ավելի ուժեղ ցնցում առաջացնել և վերականգնել նյարդային համակարգում տեղի ունեցած խանգարումները։ Այս մեթոդը նյարդային և հոգեկան հիվանդությունների բուժման շատ հին ձև է և իր մեջ պարունակում է մյուղոթերապիային անհրաժեշտ մի գործոն. այն է՝ հիվանդին պասսիվ վիճակից դնել խիստ ակտիվ ու հուզական հոգեվիճակի մեջ, ապա տրամադրության բարձրացման ու ներշնչման օգնությամբ վերականգնել հավասարակշռությունը[51]։

Եղած բազմաթիվ տեղեկություններից կարելի է ենթադրել, որ խաղլացավ հիվանդության մի տեսակ են համարվել նաև ռևմատիկ, ոսկրային հիվանդությունները[52]։ Պարից մարդու հոդերը տաքացել են, դրան գումարվել է ներքին հավատքը և հիվանդին թվացել է, թե տեղի է ունենում ցավերի մեղմացում։

Հայ իրականության մեջ ներկայումս չարքերով բռնվածությունը դիտվում է որպես սահմանափակ մտածողություն, որն աստիճանաբար նահանջել է, և բժշկության զարգացման ու կիրառության շնորհիվ իր տեղը զիջել

---

50 Չար ուժերին հեռացրել են սպառնալիքների, ճիչերի և աղմուկի միջոցով։ Բուժման մեթոդ է համարվել նաև մասաժը, կտրումներն ու արյան առումը (Լ. Ա. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 13)։ Ղարարաղում վամթում են դալաղը՝ թիկունքի երկու շիլերը։ Այս մասին վկայում է հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի ավագ լաբորանտ Ժաննա Բոգդանի խուրշուդյանը։

51 Գարուշ Գասպարյան, նշվ. հոդվ., էջ 86։

52 Գորիսի շրջանի Վերին Հնդզի գյուղի բնակիչ Գուրգեն Անդրեյի Օրդյանի վկայությամբ հիվանդությունը նման էր ռևմատիզմի։

գիտությանը։ Թեև դեռևս բուժումը հիշողության ձևով պատմվում է ու նույնիսկ երբեմն առաջարկվում է մեթոդի ստուգությունը, սակայն շրջապատի սոցիոնը այն չի ընդունվում։

«ИСЦЕЛЕНИЕ» ХАГЛАЦАВА (ОДЕРЖИМОСТИ) ПЛЯСКОЙ

ЖЕНЯ ХАЧАТРЯН

Резюме

Одержимость человека издавна рассматривалась как обычное явление. Поскольку причиной болезни считалось влияние духов, то наилучшим средством избавления от нее было их изгнание. С этой целью устраивались «празднества», сопровождаемые музыкой и танцами, с помощью которых колдуны, шаманы, прорицатели и жрецы изгоняли духов. Эта болезнь у армян получила название «хаглацав» (плясомания), болезнь, которая лечится с помощью танцев (от армянских корней *խաղ* («хаг»)—пляска и *ցավ* («цав»)—болезнь).

Изучение «хаглацава» приводит к выводу, что попытка исцелить одержимость пляской восходит к анимистическим представлениям, связанным с почитанием души.